

УДК 378.02:372.8

Олег Бойко

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІДЕРСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ВВНЗ

Професія офіцера у всі часи була однією з найскладніших, тому що вимагає від її суб'єкта здатності вирішувати завдання в особливих (бойових, екстремальних) умовах, за короткий час із максимальною ефективністю, високим рівнем відповідальності за свої рішення і дії підлеглих. Усе це вимагає у людини, що обрала цей професійний шлях, лідерства як актуалізованого явища, яке потребує повного розкриття у військово-професійній діяльності. Офіцер стає лідером, коли чітко розуміє поставлені завдання і бачить шляхи їх виконання, діючи при цьому на вищому рівні, ніж інші військовослужбовці, що є у нього в підпорядкуванні. Він має вищий статус і найкраще дотримується групових норм, у певній ситуації бере на себе більшу відповідальність за виконання групових завдань. Цей феномен у діяльності офіцера визначає також його здатність динамічно застосовувати і проявляти у службовій діяльності (ситуаціях) знання та вміння ефективної та творчої міжособистісної взаємодії з іншими людьми в соціальному контексті так само, як і в професійних ситуаціях.

На сучасному етапі розвитку військової освіти постає проблема формування професійної компетентності майбутніх офіцерів у вищому військовому навчальному закладі (ВВНЗ). Надзвичайно важливим є впровадження в систему професійної підготовки офіцерів компетентнісного підходу, зокрема такого, що забезпечив би у навчально-виховному процесі формування у них таких видів компетенцій, як: соціально-особистісні, інструментальні, загальнонаукові, загальнопрофесійні та спеціалізовано-професійні.

Нині проблемою формування лідерів займається велика кількість зарубіжних і вітчизняних педагогів і психологів – Д. Адаір, У. Бенніс, М. Браун, Р. Джіннет, Д. Зіглер, Г. Карфі, К. Колена, Д. Мелоун, М. Мерфі, У. Морроу, В. Розенбах, Е. Пураер, Р. Таунсенд, Р. Тейлор, Ф. Фідлер, Р. Хюгес, А. Луней, Т. Бендас, Л. Божович, В. Добриніна, В. Ананьєв, А. Асмолов, В. Давидов, А. Петровський, Б. Паригін, Л. Уманський та ін.

Останнім часом проводяться дослідження, у яких започатковано розв'язання означеної вище проблеми, які тим чи іншим чином торкаються методологічних аспектів теорії лідерства офіцерів (сержантів): В. Вдо-

в'юк (1971 р.), Д. Коцеруба (2000 р.), Г. Кривошея (1994 р.), В. Луценко (1979 р.), О. Романовський (2001 р.), Г. Шевченко (1996 р.) вивчали лідерство у військовому колективі; О. Маковський (2002 р.) – формування лідерських якостей офіцерів; А. Видай (2002 р.) – формування лідерської спрямованості особистості майбутнього офіцера та ін.

Цікавими для нашого дослідження є праці таких американських учених, як Д. Крендалл, Т. Колдїц, Д. Мелон, П. Свіней, які займаються вирішенням проблеми формування лідерства у процесі професійної підготовки військових фахівців.

Однак до сьогодні у вітчизняній військовій педагогіці не здійснювалися фундаментальні та прикладні дослідження методологічних проблем формування лідерської компетентності у професійній підготовці військових фахівців, зокрема такі, які врахували б сучасні вимоги до їх реалізації в руслі гуманістичної філософії освіти, суб'єктно-діяльнісного навчання майбутніх офіцерів Збройних Сил України.

У нашій статті поставлено таке наукове завдання: обґрунтувати методологічні основи дослідження лідерської компетентності майбутніх офіцерів у ВВНЗ як складової їх професійної компетентності.

Як показує аналіз досвіду освітніх систем багатьох країн, одним зі шляхів оновлення змісту освіти і навчальних технологій, узгодження їх із сучасними потребами, інтеграції до світового освітнього простору є орієнтація навчальних програм на компетентнісний підхід і створення ефективних механізмів його запровадження.

На думку сучасних педагогів, саме набуття життєво важливих компетентностей може дати людині можливості орієнтуватись у сучасному суспільстві, інформаційному просторі, швидкоплинному розвитку ринку праці, подальшому здобутті освіти. Військові науковці провідних країн світу вважають, що набуття майбутніми офіцерами знань, умінь, навичок і професійного досвіду спрямоване на вдосконалення їхньої компетентності, сприяє інтелектуальному і культурному розвитку особистості, формуванню в неї здатності швидко реагувати на запити часу. Саме тому важливим є усвідомлення самого поняття компетентності, розуміння, які саме компетенції та як їх необхідно формувати, що має бути результатом навчання.

Виконуючи поставлене у статті завдання, ми виходили з того, що методологія – це “вчення про способи організації та побудови теоретичної та практичної діяльності людини” [4, с. 628]. У межах обслуговування типових програм діяльності людини, зокрема пізнавальної, освітньої тощо, смисл методології зводиться до забезпечення їх нор-

мативно-раціональної побудови. Методологія має суспільно-історичну та культурну зумовленість, яка проявляється в ході зміни її засад, а також в процесах розробки нових методологічних засобів.

Творчо опрацювавши наукові дослідження Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Локшини, О. Овчарук, Л. Парашенко, О. Пометун, О. Савченко, С. Трубачевої [2], П. Образцова, А. Козачка [5], ми дійшли висновку, що методологічні основи дослідження формування лідерської компетентності майбутніх військових фахівців у ВВНЗ доцільно обґрунтовувати на системно-діяльнісному підході, що передбачає всебічний аналіз складного і багатогранного процесу професійної діяльності офіцера, розгляду всіх його елементів у взаємозв'язку і взаємозалежності.

На нашу думку, перш ніж приступити до аналізу лідерської компетентності військового фахівця, необхідно визначити поняття “професійна діяльність”, “професійна компетентність” і “лідерство офіцера”.

Методологічні засади системи понятійно-категоріального апарату щодо діяльності були досліджені й обґрунтовані в наукових працях Б. Ананьєва, Л. Виготського, Н. Кузьміної, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна та ін. У загальному вигляді у дослідженнях вказаних вище авторів зазначено, що діяльність – це одиниця життя, її функція полягає у тому, щоб орієнтувати людину в предметному світі, допомагати їй встановлювати взаємозв'язки і вступати в активні відносини з оточуючим світом. Діяльність – це “активна взаємодія з оточуючим середовищем, під час якого істота виступає як суб'єкт, що цілеспрямовано впливає на об'єкт і таким чином задовольняє свої потреби” [1, с. 132].

З урахуванням цього *професійна діяльність військового фахівця* – це його діяльність, спрямована на досягнення цілей, що відображають інтереси суспільства, держави у військовій сфері, а також його особистісні інтереси і потреби.

Досліджуючи явище професійної компетентності військових фахівців із метою визначення її складової лідерської компетентності, необхідно враховувати, що вони тісно пов'язані з такими категоріями, як “професіоналізм” і “лідерство”. Нині у засобах масової інформації, наукових працях щодо військової сфери ці поняття досить вживані, однак їх сутність і зміст не відповідають вимогам смислового навантаження, яке відображає реальність. Ми згодні з висновками П. Образцова та А. Козачка [5, с. 8], що такий стан пояснюється відсутністю ретельного наукового підходу до пізнання сутності цих явищ.

Відомо, що поняттями “професіоналізм”, “лідерство”, “компетентність”, “майстерність” оперує багато наукових напрямів, а дослі-

дження у цій сфері різнопрофільні та багатогранні. У зв'язку з цим вони визначаються важливими суб'єктно-особистісними характеристиками діяльності військових фахівців.

Нині в нашій професійній військовій освіті збереглися такі умови, коли професійна компетентність та її види, зокрема лідерська компетентність, професіоналізм, майстерність військового фахівця, залишаються соціально недостатньо затребуваними. Можна зазначити методичний посібник [3], де, наприклад, у розділі “Основні терміни та відповідні визначення” подається таке тлумачення компетентності: “інтегрована характеристика якостей особистості, результат підготовки випускника ВНЗ для виконання діяльності в певних професійних та соціально-особистісних галузях (компетенціях), який визначається необхідним обсягом і рівнем знань і досвіду у певному виді діяльності” [3, с. 24].

Однак інші вищезначені поняття там не згадуються взагалі, не розкрито розуміння комплексу значущих професійних якостей фахівця, а вони констатуються як кінцевий результат здобуття ним освіти – “якість особистості випускника вищого навчального закладу – цілісна сукупність характеристик особистості, що визначає зміст соціально значущих і професійно важливих властивостей особи, яка закінчує вищий навчальний заклад і проявляється у вигляді рівня сформованості системи компетенцій [3, с. 31].

У сучасних умовах постає проблема реалізації у професійній діяльності офіцера процесу внутрішньої соціально-психологічної організації, управління діяльністю колективу підрозділу (команди), впливу на колег і підлеглих військовослужбовців, який супроводжується зміною уявлень і цінностей останніх, активізації вищих потреб у новаторстві, досягненні, творчості, самоактуалізації тощо. Лідерство офіцера має ґрунтуватися на передбаченні, плануванні, комунікації, творчості; згуртуванні групи військовослужбовців навколо комплексу переконань і цінностей для досягнення чітких і вимірюваних цілей; одночасному розвитку особистості кожного члена групи і колективу підрозділу в цілому. Сучасні підходи до лідерства офіцерів змінюють саму природу останнього, перетворюючи його на постійний процес навчання офіцера-лідера тому, як лідувати краще й ефективніше, причому трансформаційні процеси стосуються всіх складових феномена лідерства. У першу чергу, має розвиватися сам лідер, який є найактивнішим суб'єктом позитивних змін, покращуватися розуміння офіцером-лідером своїх співслужбовців, умов військового середовища, здатність обирати вірний варіант реагування на зміни, які відбуваються в його професійній діяльності. Впливу мають також зазнавати військова організація в цілому,

колектив підрозділу (команди), військове середовище, міжособистісні відносини, кожен військовослужбовець окремо.

Отже, офіцер-лідер – це авторитетна особа, якій підрозділ (група) за певних обставин надає право приймати важливі рішення, що відповідають інтересам підрозділу (групи) і визначають напрям і характер його діяльності.

Складність формування цього феномена в майбутніх офіцерів під час їх професійної підготовки полягає в тому, що освітня система ВВНЗ спрямована на формування, перш за все, якостей військового керівника – командира, тобто управлінських якостей. Однак поняття “керівник” і “лідер” не тотожні. Лідер, на відміну від керівника, наділений певними правами у результаті розвитку неофіційних міжособистісних стосунків.

У широкому значенні цього феномена щодо військової сфери лідерство офіцера – це інтегрований прояв професійно важливих якостей сучасного військового керівника – професійно компетентного, мобільного в умовах постійних змін у розвитку способів збройної боротьби, який швидко адаптується до нових обставин, орієнтується в інформаційних потоках, здатний оптимально вирішувати проблеми, з яскраво вираженими і сформованими морально-психологічними якостями, що дозволяють йому брати відповідальність за свої рішення і дії.

На нашу думку, в науковій військово-педагогічній літературі професійна компетентність військового фахівця і така її складова, як лідерська компетентність, ще не була достатньо системно-цілісно розроблена й обґрунтована. Вона розглядалась окремими науками фрагментарно.

Розглянемо деякі найбільш типові підходи до визначення поняття професійної компетентності та професіоналізму військових фахівців, а потім, виходячи з цього методологічного аналізу, обґрунтуємо визначення лідерської компетентності офіцера.

Наголошуємо, що родоначальником системного дослідження професійної компетентності (професіоналізму) військових фахівців є С. Хантінгтон. У своїй праці “Солдат і держава” [8] він розкриває цього феномена через єдність таких компонентів, як *компетентність, відповідальність і відданість* своїй справі. Причому компетентність військового фахівця – це складова частина професіоналізму, відмінна характеристика професіонала від простого виконавця.

Американський дослідник С. Саркес’ян, аналізуючи компетентність у сфері національної безпеки держави (вводить поняття “компетентний захист”), наголошує: “компетентний захист – означає широту мислення, яка не обмежена лише військовими міркуваннями, вона враховує

також соціальні та політичні наслідки воєнних рішень і вірно розуміти необхідність першочергового вирішення питань...” [7, с. 54].

К. Вуоно визначив розуміння військового професіонала на особистісному рівні як керівника, який є професійним військовим спеціалістом, що відповідає за солдатів і підрозділи, що мають обов'язок оборони нації та зобов'язані суворо дотримуватися етичних норм. Сутність компетентності полягає, на його думку, у досконалому знанні своєї справи [6].

У вітчизняній науці проблема професійного розвитку особистості вивчається за декількома напрямами:

1. Розробка наукових основ психології професій і професійної освіти, зокрема військової (В. Байденко, І. Зимня, І. Зязюн, Н. Ничкало, М. Нецадим, К. Платонов, М. Рібаков, В. Серіков, О. Хуторський та ін.).

2. Вивчення індивідуально-психологічних особливостей і конкретних властивостей особистості в різних видах діяльності (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, А. Брушлинський, В. Давидов, О. Леонтєв, С. Рубінштейн, Б. Теплов, В. Шадриков, В. Ягулов та ін.). У межах цього напрямку досліджень розроблена концепція формування і розвитку професійно значущих якостей фахівця.

3. Розробка психолого-педагогічних основ професійної майстерності, як один із напрямів психології праці (С. Батишев, Г. Голубєв, Є. Зеєр, Є. Клімов, К. Платонов та ін.) тощо.

Означені вище напрями розкривають змістові аспекти професіоналізму і професійної компетентності, однак вони не дають комплексного розуміння цих явищ як соціальних феноменів.

На основі понятійно-категоріального апарату сучасної військової професійної педагогіки сформулюємо таке визначення:

У широкому сенсі *професійна компетентність військового фахівця* – це його професійна теоретична і практична підготовленість, а також здатність до вирішення різноманітних, зокрема творчих завдань, виконання обов'язків, що визначені за відповідною посадою.

У вузькому значенні це проявлені військовим фахівцем на практиці прагнення і здатності (готовність) реалізувати свій потенціал (знання, уміння, досвід, особистісні якості та ін.) для успішної творчої (продуктивної) діяльності у професійній і соціальній сфері, усвідомлюючи її соціальну значущість і особисту відповідальність за результати цієї діяльності, необхідність її постійного вдосконалення.

Складовими професіоналізму військових фахівців є різноманітні види професійної компетентності. В середині цього поняття виділяють компетентність як здатність до чого-небудь, яка залежить як від

знань, умінь і досвіду, так від ступеня переконаності та потреби користуватися цією здатністю. Відповідно ми можемо виділити такі групи професійної компетентності військового фахівця та її види всередині кожної з груп: компетентність у професійній діяльності; компетентність у професійному спілкуванні; компетентність у військовому управлінні; технічна компетентність; компетентність у самореалізації особистості; лідерська компетентність тощо.

Очевидно, що з найбільш затребуваних і професійно важливих інтегрованих характеристик якостей особистості офіцера (як лідера), результату підготовки випускника ВВНЗ для виконання діяльності в певних професійних і соціально-особистісних галузях (компетенціях), який визначається необхідним обсягом і рівнем знань і досвіду в певному виді військово-професійної діяльності, є *лідерська компетентність*. Ця категорія розглядається нині як сукупність лідерських знань, навичок, умінь, здатностей, професійно важливих якостей, що відображають ступінь цілеспрямованої активності суб'єкта як лідера, що трансформує дійсність, оточення і самого себе впродовж усієї служби. Лідерська компетентність – поняття, що логічно походить від ставлень до цінностей та від професійно важливих і лідерських знань до умінь і досвіду майбутнього офіцера.

Лідерська компетентність офіцера включає знання і розуміння (теоретичне знання, здатність знати і розуміти основи лідерства), знання, як діяти (практичне й оперативне застосування знань до конкретних військово-професійних ситуацій), знання, як бути (цінності як невід'ємна частина способу сприйняття і життя з іншими у військово-соціальному контексті), а також предметну область, у якій офіцер добре обізнаний і в якій він проявляє готовність і здатність до виконання у військово-професійній сфері лідерської діяльності.

Отже, поняття "*лідерська компетентність офіцера*" – це інтегральна характеристика його професійної здатності та готовності кваліфіковано провадити лідерську діяльність відповідно до фахової кваліфікації на основі системи військово-професійних знань, навичок, вмінь і досвіду лідерської поведінки, емоційного інтелекту, комплексу сформованих лідерських цінностей, мотивів, еталонів, ставлень, якостей і корпоративної культури.

Необхідно переосмислити теоретико-методологічні та методичні основи формування лідерства майбутніх офіцерів у ВВНЗ і теоретично обґрунтувати їх на основі гуманістичної парадигми вітчизняної системи військової освіти. Формування лідерства у них має ґрунтуватися на визнанні суб'єктності особистості курсанта, на її сприйнятті індивідуальності, орієнтуватися на потенційні здатності, забезпечу-

вати повне формування в умовах військово-професійної освіти і реалізації подальшої військової служби.

Отже, методологічною основою дослідження лідерської компетентності майбутнього офіцера у ВВНЗ є положення про: теорію наукового пізнання, принцип історизму до аналізу педагогічних явищ, системний підхід як різнобічний і багатоваріантний спосіб аналізу досліджуваних проблем (В. Афанасьєв, І. Блауберг, Т. Ільїна, Е. Юдін та ін.); особистість як активного суб'єкта діяльності та розвитку (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, І. Бех, А. Брушлинський, В. Давидов, І. Зязюн, В. Кремень, Г. Костюк, С. Максименко, В. Рибалка, С. Рубінштейн, В. Татенко та ін.); специфіку людської діяльності, її детермінованість об'єктивними та суб'єктивними чинниками (О. Асмолов, М. Каган, Є. Маркарян та ін.); неперервну професійну освіту (Н. Нічкало, С. Сисоева); гуманістичну філософію освіти (В. Андрущенко, І. Бех, С. Гончаренко, І. Зязюн); про структурно-функціональне дослідження професійної діяльності (А. Деркач, Є. Климов, Н. Кузьміна, О. Леонтьєв, А. Маркова, К. Платонов та ін.); про фундаментальні психологічні та педагогічні положення про розвиток особистості у творчій діяльності (О. Асмолов, Л. Виготський, В. Моргун тощо) і про зумовленість самоактуалізації особистості змістом діяльності (О. Леонтьєв, А. Маслоу тощо); про роль провідної діяльності у формуванні психічних новоутворень і внутрішнього потенціалу особистості (С. Максименко, Д. Фельдштейн та ін.); вимоги професійної діяльності фахівців та їх зумовленість об'єктивними і суб'єктивними чинниками (Є. Зеєр, О. Климов та ін.); особистісно орієнтований (І. Бех, О. Киричук, О. Пехота, В. Ягупов та ін.) і суб'єктно-діяльнісний (А. Брушлинський, К. Роджерс, С. Рубінштейн, та ін.) підходи до професійної освіти; про системний підхід до аналізу й обґрунтування педагогічних явищ (Б. Бітінас, І. Блауберг, А. Лігоцький та ін.).

Перспективами подальшого розвитку в даному напрямі дослідження є те, що військово-професійна освіта XXI ст. має враховувати найважливіші тенденції, принципи розвитку всієї системи освіти у світі та нашій державі, призначення Збройних Сил України, основну мету навчання майбутніх офіцерів, забезпечення їх особистісного, професійного, фахового та суб'єктного розвитку в умовах військової служби, завдання і зміст лідерства, завдання загальнонародського, національного і військового виховання тощо.

1. Большой психологический словарь. — 3-е изд. / сост. *Мещеряков Б. Г., Зинченко В. П.* — М. : Прайм-Еврознак, 2003. — 672 с.

2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. *О. В. Овчарук*. — К. : “К.І.С.”, 2004. — 112 с.
3. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти / за заг. ред. *В. Д. Шинкарука*. — К. : МОІН, 2007. — 80 с.
4. Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. — Мн. : Книжный Дом, 2003. — 1280 с. — (Мир энциклопедий).
5. *Образцов П. И.* Формирование компетентности у военных специалистов в вузе средствами профессионально-ориентированной технологии обучения: Академия ФСО России / *П. И. Образцов, А. И. Козачок*. — Орел, 2005. — 164 с.
6. *Carl E. Vuono.* Professionalism and the Army of the 1990-s // *Military Review*. — 1990. — № 4. — 29 p.
7. *Sam S. Sarkesian.* Changin dimensions of military professionalism // *Military Review*, 1979. — №3. — 59 p.
8. *Samuel P. Huntington.* The Soldier and State / *P. Samuel*. — Cambridge : The Harvard University Press, 1957. — 321 p.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2011

О. Бойко

Методологические основы исследования

лидерской компетентности будущих офицеров в военных вузах

В статье рассматриваются методологические основы исследования лидерской компетентности будущих офицеров в процессе их подготовки в военных высших учебных заведениях. Автор дает определение понятия “лидерская компетентность” на основе системно-деятельностного подхода.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, лидерство офицера, лидерская компетентность.

О. Boiko

Methodological Principles of Research of Future Officers' Leader Competence in Military Educational Establishments

The article considers methodological principles of research of future officers' leader competence in the process of their preparation in military educational establishments. Basing on the analysis of system and activity approach, the author deduces the definition of the concept of “leader competence”.

Key words: professional competence, leadership of an officer, leader competence.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
професор Г. П. Васянович